

Torill Tjelflaat

Barnet i barnevernet - om overgangen mellom biologisk familie og barneverninstitusjonen

Bakgrunn

Det er vel ikke tvil om at intensjonene i den nye barnevernloven (1992) viser større opptatthet av barns rett til medbestemmelse om hva som skal skje med dem i barnevernet enn tidligere lovgivning har gjort. Barn over 12 år skal uttale seg, og barnets meninger skal tillegges vekt når vedtak skal fattes. Denne bestemmelsen legger et ansvar på barnevernet om å involvere barnet aktivt i spørsmål vedrørende barnets situasjon og framtid. Selv om det oftest finnes flere viktige aktører som ivaretar barnets interesser, er barnevernarbeideren en signifikant person i prosessen rundt barnet.

Jeg har intervjuet 10 barn¹ i alderen 14 til 17 år som har flyttet i barneverninstitusjon. Et av temaene i intervjuene var barnets opplevelse av overgangsfasen mellom biologisk familie og barneverninstitusjonen, med fokus på barnets oppfattelse av den hjemlige barneverntjenesten som sentral aktør i beslutningsprosessen. På bakgrunn av utsagn fra barna, vil jeg i denne artikkelen² diskutere noen barrierer og sperrer som kan vanskeliggjøre forholdet mellom barnet og barneverntjenesten, og hindre barnets deltagelse i beslutningsprosessen. Utvalget i undersøkelsen er lite, men informasjonen er omfattende og detaljrik. Barna pratet mye, og var ivrige etter å fortelle om sine erfaringer. Selv om empirien som danner grunnlaget for diskusjonene, ikke er representativ for alle barn i barnevernet, mener jeg at den gir et nyansert og verdifullt bilde som kan

¹ Jeg beholder begrepet barn i artikkelen, selv om ungdomsbegrepet kunne vært mer relevant på bakgrunn av informantenes alder.

² Artikkelen bygger på en presentasjon på «European Course on Children's Rights» i Campobasso, Italia 16.-22. september 1996 (Tjelflaat 1996).

bidra til å øke vår kunnskap og forståelse av barnet i barnevernet.

Barnet i flytteprosessen

Alle som noen gang har flyttet, vet at dette medfører både stress og andre belastninger på personen, selv om flyttingen er ut i fra eget valg i en naturlig utviklingsprosess for å oppnå positive endringer i situasjonen. Vi kan derfor forestille oss at en flytting medfører enda større belastninger på et barn som flytter fra sin biologiske familie og ut i det ukjente. Barnet adskilles fysisk fra hjemmekonteksten, og vet sannsynligvis ikke om og når det vil flytte tilbake. Selv om barnet kan ha vonde erfaringer fra hjemmet med konflikter og utilstrekkelighet i omsorgssituasjonen, vet vi at barn generelt likevel er lojale overfor familien og bekymret for foreldre og søsken. Barnet forlater fysisk sitt hjemmemiljø, men psykologisk er det fremdeles til stede hos familien. Mange følelser settes i sving i denne situasjonen. Barnet opplever sorg og savn av personer, dyr, ting og omgivelser det har knyttet seg til, frykt og usikkerhet, og det kan føle seg avvist av foreldrene. Flyttingen påvirker ikke barnet kun følelsesmessig, men også praktisk og sosialt ³.

I denne situasjonen skal barnet så langt det er mulig, ha medbestemmelse i viktige saker som omhandler det. Dette setter krav både til barnet og barnevernarbeideren som håndterer saken. Barnet må være i stand til å ta avgjørelser bygget på et rasjonelt grunnlag, og barnevernarbeideren må kunne hjelpe barnet i kommunikasjonen. Det synes imidlertid å være mange barrierer, både på det praktiske og psykologiske planet som må overvinnes, hvis barnet skal bli en aktiv deltager i prosessen om sitt eget liv.

Barnet er i krise

Når barn flytter fra foreldrehjemmet og til et barneverntiltak, vet vi at noe ikke er bra nok i barnets situasjon. I tillegg til omsorgsproblemer, uttrykker ofte større barn som taes hånd om av barnevernet, individuelle atferdsproblemer. Barna kan i flere år ha vært utsatt for barnemishandling og omsorgssvikt. Samtidig vet vi fra forskning og empiri at en akutt krise i familien eller mellom familiemedlemmene ofte virker som en utløser for barnevernets innblanding. For større barn kan familiekriser føre til at barnet rømmer hjemmefra for kortere eller lengre tid med de tilleggsbelastninger dette måtte innebære (Tjelflaat 1994). Selv om situasjonen og årsaken til barnevernets innblanding varierer fra barn til barn, vet vi at barnet lever i en utsatt situasjon, og barnet må ta i bruk mange mestringsstrategier i denne situasjonen. Det må mestre sin egen adferd, omgivelsenes vanskjøtsel og

³ Mange forfattere har behandlet disse temaene. Jeg vil spesielt henvise til Fahlberg 1986, Millham m.fl. 1986 og Thomlison 1992.

kriser på ulike nivå (se f.eks. Garbarino 1986). Barnet må kanalisere mye av sin energi i mestringsstrategier, og dette påvirker selvfølgelig barnets evne til å tenke klart og ta begrunnede avgjørelser.

Barnet mister fort oversikten i denne situasjonen. I tillegg til at vurderinger og valg bygges på usikre framtidsperspektiver, er det vanskelig å sortere og forstå inntrykk og informasjon som gjør seg gjeldende der og da. Våre informanter beskrev denne situasjonen svært forskjellig. Noen tegnet forvirrende og uklare kontekstuelle bilder av flytteprosessen. De følte at situasjonen var ute av kontroll, og at de manglet styrke og evne til å gjenvinne denne. En 15 åring uttrykte:

«Jeg husker at jeg ble gitt muligheten til å velge om jeg ville flytte i fosterhjem eller institusjon, men jeg klarte ikke å konsentrere meg. Jeg var helt tom i hodet.»

En 14 år gammel gutt sa:

«Barnevernet spurte meg om hva jeg ville: flytte i fosterhjem eller institusjon. Men hvordan kunne jeg vite hva som var best for meg? Fosterforeldrene ville kanskje ikke like meg, og kanskje ikke jeg dem? Kanskje hadde de hund, jeg er redd for hunder. Men en institusjon høres skremmende ut. Jeg så for meg et sted med gale mennesker, men jeg er vel ikke gal selv om jeg har gjort en del gale ting? Nei, egentlig tror jeg at jeg ville bodd hjemme.»

Utsagnet fra denne gutten forteller både om hvor vanskelig det oppleves å velge, og uklarheter rundt valgenes substansielle verdi for barnet. Gutten relaterer institusjonsbegrepet til «gale mennesker». Det blir uforståelig og sikkert skremmende for ham at han skal dit. En institusjon blir dermed ikke noe reelt valg for gutten. Han er også usikker på fosterhjemsalternativet. Selv om hans innvendinger mot fosterhjem kan synes mer reelle, viser de samtidig at tilsynelatende «små bekymringer», ut i fra barnets perspektiv kan være vesentlig i barnets forståelse av alternativene.

Andre barn formidlet en viss oversikt og struktur både med hensyn til situasjonene og de valg som ble gjort underveis. En 16 åring sa: «Jeg visste at jeg ikke kunne bo hjemme. Mamma klarte ikke å ta seg av meg. Det var best å flytte ut». Barna ble intervjuet i ettertid og måtte erindre hendelser som kunne ligge langt tilbake i tid. Det ble noe vanskelig å differensiere mellom hva barna mente om flytteprosessen i retrospekt og deres faktiske oppfatning den gang de befant seg i situasjonen. Det var også en svakt tendens til at barn som hadde vært lenge i institusjonen, og som dermed hadde fått større avstand til flyttingen, tegnet et klarere bilde av flyttingen i tråd med barnevernets handlinger enn hva barn som

hadde vært kortere tid i institusjonen, gjorde.

Barnets kompetanse

Barn i krise kan preges av emosjonelle sperrer som virker som barrierer i kommunikasjonen med omverdenen. Dette kan forsterke argumenter om at barn ikke er kompetente til å ta avgjørelser i egen interesse. Den generelle diskusjonen går på om barn er tilstrekkelig modne både fysisk, psykisk og følelsesmessig, og innehar nødvendig erfaring for å kunne ta avgjørelser på et rasjonelt grunnlag (Verhellen 1994). Hvis vi svarer nei på dette, svekkes troen på barns kompetanse ytterligere når de i tillegg til å være barn, også defineres å være i krise. Hvis vi svarer ja, erkjenner vi at barnet har en grunnleggende intellektuell og moralsk kapasitet som stadig er i utvikling, og som medfører at barn i forholdsvis ung alder kan ta kompliserte avgjørelser. Hvis vi aksepterer at barnet innehar den grunnleggende kompetansen, er det ikke denne som svekkes i krisen, men barnets kapasitet til å ta den i bruk der og da. Barnet trenger hjelp i situasjonen til å foreta rasjonelle valg og kommunisere med omverdenen. Som jeg tidligere har beskrevet, synes barn å være lojale overfor foreldrene sine, nesten uansett hva de har hatt av negative opplevelser i familien og hjemmet. Barnet kan derfor oppleve det som en stor byrde å være delaktig i en beslutning som medfører flytting hjemmefra. Det synes å være en hårfin balansegang mellom å involvere barnet uten å sette barnet i lojalitetskonflikt.

Barnet i barnevernet stilles overfor ulike alternativer som det skal ta stilling til, og vi kan ha hypoteser om dette blir for vanskelig for barnet, spesielt når barnet selv formidler at det er vanskelig. Piaget (1973) har gjennom sine klassiske studier av barns kognitive utvikling, vist at barn fra 12 års alderen og oppover kan ta kompliserte avgjørelser. Haldor Øvreeide diskuterer barns kommunikative ferdigheter i boken «Samtaler med barn» (1995):

«En velutviklet tolvåring kan i store trekk følge en «voksen» verbal dialog i en trygg situasjon. Det vil si at barnet vil kunne beherske de fleste logiske og moralske kategorier de voksne benytter seg av. Det vil si *at barnet også vil kunne tenke hypotetisk, og derved i mulige alternativer*. Planer og forutsigelser kan derved behandles intellektuelt uten direkte tilknytning til realiteter» (s. 74) (uthevet av meg).

Øvreeide diskuterer videre barnets problemer med å skille mellom det ideelle og det reelle, noe som kan medføre at barnet tar avgjørelser på et ideelt grunnlag. For barnet i barnevernprosessen kan dette føre til at barnet idealiserer et bilde av hjemmet, og ønsker seg tilbake dit, og ikke inn i barneverntiltak som ut i fra en objektiv oppfatning synes realistisk. En av informantene uttrykte: «Jeg har bare vært her i 3 mndr, men jeg skal flytte hjem når skolen er slutt om en uke. Da skal jeg hjem igjen. Det er mye bedre enn her. Mamma har ikke gjort noe galt.» I den videre samtalen med informanten kom det fram at det slett ikke var planlagt noen hjemflytting. Øvreeide beskriver dette som at barnet gir opp den sosiale realiteten det lever i.

Verhellen (1994) har drøftet barns kompetanse med hensyn til valg, og hevder at når barnet stilles overfor ulike alternativer, vil dette resultere i at barnet blir mer oppmerksom på egen makt, integritet og innflytelse, noe som igjen vil kunne øke motivasjonen og evnen til å ta avgjørelser. Han formidler dermed en sterk tro på at barnet er en kompetent aktør i sitt eget liv med rett til medbestemmelse og valg. Øvreeide på sin side formidler et mer nyansert bilde av barnevernbarnet blant annet på bakgrunn av emosjonelle og situasjonsbetingede faktorer som kan ha innvirkning på valgenes substansielle verdi.

Kunnskap om sperrer og barrierer hos barnevernbarnet må ikke føre til at barnevernet håndterer barnets rett til medbestemmelse som noe illusorisk. Barnets synspunkter og valg må tillegges reell vekt. Spørsmålet om barnets kompetanse bør ikke dreie seg om barnet har denne, men heller hvordan barnet kan hjelpes til å ta den i bruk. Dette stiller krav til barnevernet om å stabilisere barnet, trygge situasjonen og gi praktikerne de nødvendige ferdigheter for å takle kommunikasjonen og få i gang en fruktbar dialog med barnet.

Relasjonen

Relasjon er et sentralt begrep i sosialt arbeid og i barnevernet. En god relasjon mellom sosialarbeideren og klienten, blir vurdert som et av de viktigste verktøyene i en kommunikativ prosess hvor klienten åpent tør uttrykke sine meninger. Relasjonens substans er også avgjørende for kvaliteten på dialogen mellom barnevernarbeideren og barnet. Ulike kvalitetskriterier er beskrevet i

metodelitteratur i sosialt arbeid og noen er også nevnt i barnevernlitteraturen⁴. Et kvalitetskriterium er tillit. Et godt tillitsforhold er ikke bare en forutsetning for å få til gode kommunikasjonsprosesser mellom familien, barnet og barnevernet, men det har også konsekvenser for utfallet av saken. Når informantene skulle beskrive forholdet til «sin barnevernarbeider» brukte de ikke alltid begrepet tillit, men tilgrensende begrep eller begrep som kunne operasjonaliseres under dette. Jeg viser til tre utsagn som kan illustrere dette: «Men, hvordan kan jeg ha tillit til ham når han alltid bestemmer ting over hodet på meg.» «Jeg må kunne stole på sosialarbeideren, hvis jeg skal snakke med ham». «Jeg liker ham, han er ærlig og holder løfter». Selv om disse sitatene beskriver operasjonelle uttrykk hos barnevernarbeideren, ble forsøk på årsaksforklare «dårlige relasjoner» mellom barnet og barnevernarbeideren, like ofte begrunnet i praktiske problemer og avstand som personlige forhold hos sosialarbeideren. Et tillitsforhold er et skjørt materiale som lett kan gå i stykker. Ei jente beskrev det på denne måten: «Det kan ta flere år å bygge opp (tillitsforholdet), men bare sekunder å rive det ned.»

Når barnevernet intervenerer i et barns situasjon, begrunnes dette ofte med utilfredsstillende relasjoner rundt barnet som kan ha påført barnet skader. Barnet er ofte definert som relasjonsskadd når det kommer inn i barnevernet, og et mål for «behandlingen» (miljøterapien) er å støtte barnet slik at rimelige relasjoner mellom barnet og omgivelsene kan gjenskapes (Guldborg m.fl. 1991). Det kan stilles spørsmål ved om barnet i hele tatt er i stand til å gå inn i nødvendige relasjoner med sosialarbeideren. Våre informanter var i en fase av livet hvor løsrivelse fra voksnes omsorg og kontroll er en naturlig del av utviklingsforløpet. Vi så i intervjuene tegn på at barna ønsket å holde avstand til sosialarbeiderne, som representanter for en voksenverden de ikke ønsket å identifisere seg med der og da.

Noen barnevernarbeidere har barrierer mot å snakke med barn. Det er selvfølgelig ikke lett å snakke om temaer som vi vet representerer noe vanskelig for barnet, f.eks. separasjonen fra familien. Barnevernarbeideren kan være redd for å såre barnet, og usikker på hvordan hun skal forholde seg til barnets smerte. Det kan være enklere å la være å snakke med barnet. Det er også en oppfatning at barn i barnevernet fungerer på et lavere alderstrinn enn faktisk alder skulle tilsi. Det settes krav til sosialarbeideren om å vurdere og ta stilling til barnets utviklingsnivå og tilrettelegge for kommunikasjon og dialog ut i fra dette.

Barna plasserte barnevernarbeideren i en perifer rolle. Kun to av informantene mente at de kjente barnevernarbeideren i hjemkommunens barneverntjeneste. Et barn kunne tenke seg å ta en telefon til barnevernarbeideren eller kontakte ham

⁴ Jeg henviser spesielt til britisk forskning beskrevet i rapport fra Department of Health 1995.

på annen måte for å snakke om sin situasjon, problemer eller diskutere framtiden. Ingen av de andre ville gjøre dette selv om alle visste at barnevernarbeideren var en viktig person i avgjørelser som hadde med deres livssituasjon å gjøre. Barnevernarbeiderens perifere rolle når barnet har flyttet i institusjonen, kan selvfølgelig forklares med at det ofte er stor geografisk avstand til det hjemlige barnevernkontoret. Barnet etablerer seg i et nytt miljø der det er andre profesjonelle hjelpere tilgjengelig. På noen barnevernkontorer synes også oppfølgingen av barn i barneverntiltak å være nedprioritert. Barna fortalte historier om mangel på stabilitet på barnevernkontorene med stor gjennomtrekk av personale «Jeg vet aldri hvem sosialarbeideren min er, det er jo stadig nye.» Til tross for en del negativ omtale av barnevernet, formidlet alle barna positive opplevelser og gode forhold til enkelte barnevernarbeidere de hadde møtt underveis i «barnevernkarrieren». Tilgjengelighet og tid var faktorer som ble vektlagt når barnet beskrev «gode relasjoner».

Krav som det kan være vanskelig å oppfylle for travle barnevernkontorer er vel nettopp tilgjengelighet og tid. Barnevernarbeideren lever i en presset virkelighet med tidsfrister på hvert steg i beslutningsprosessen og med sterke krav om en saksbehandling som skal holde både profesjonelle og juridiske mål. Barnevernarbeideren må innhente og bearbeide mye informasjon i saken og forholde seg til mange aktører, både profesjonelle og private. Det kan bli lite tid til barnet i denne situasjonen.

Konklusjon

Barn som er i overgangen mellom biologisk familie og en barneverninstitusjon, representerer et komplisert bilde, og det er mange faktorer som vanskeliggjør deres deltagelse i barnevernets beslutningsprosess. Barnevernet representert ved barnevernarbeideren er en viktig aktør ved å trekke barnet aktivt inn i prosessen om dets egen framtid. Barnevernarbeiderens grunnleggende syn på barnet blir viktig. Utgangspunktet for barnevernarbeideren må være at hun respekterer barnet som et handlende subjekt som er i stand til å være en aktiv deltager i sin egen utvikling (Nygren 1995). Videre er det viktig at barnevernarbeideren har tro på barnets grunnleggende kompetanse med hensyn til å kunne ta avgjørelser. Hvis barnevernarbeideren er tydelig i forhold til grunnforutsetningene i sitt syn på barnet, kan det arbeides med operasjonelle kriterier for å tilrettelegge for deltagelse og kommunikasjon med barnet.

Følgende minimumsvilkår bør stilles:

1. Barnevernarbeideren må kunne kommunisere med barnevernbarn i krise. Dette krever spesielle ferdigheter og en teoretisk ramme som refererer seg til barnet i kontekst.

2. Barnevernbarnet må bli gitt prioritet og kontinuitet i en relasjon med noen det har tillit til i barnevernsystemet.
3. Barnevernarbeideren må få tilstrekkelig tid og rom for oppgaver som har med barnet å gjøre i prosessen.

Hvis det ikke settes operasjonelle krav til håndtering av ideologiske prinsipper, er det en fare for at prinsippene forblir på det ideologiske planet. Ideologi og praksis kan dermed representere to forskjellige verdener. En utfordring for barnevernet blir å integrere disse i en meningsfull helhet til beste for barnet.

Litteratur

- Department of Health. 1995. *Child protection. Messages from research*. Studies in Child Protection, Dartington Social Research Unit. London: HMSO.
- Fahlberg, V. 1986. *Fitting the pieces together*. London: British Agencies for Adoption & Fostering.
- Gabarino, J. 1986. *Troubled youth, troubled families*. New York: Aldine.
- Guldborg, P. 1991. *Anbring mig ordentlig. Om unges tanker, følelser og fantasier*. København: Munksgaard.
- Lov om barneverntjenester av 17. juli 1992. nr. 100.
- Millham, S. R. Bullock, K. Hosie og M. Hawk. 1986. *Lost in care*. Vermont: Gower
- Nygren, P. 1995. *Profesjonelt barnevern som barneomsorg. Fra teori til verktøy*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Piaget, Jean. 1973. *Barnets psykiske utvikling*. Oslo: Gyldendal.
- Thomlison, B. 1992. *Continuity of care: Family, development, and attachments needs of children in long term foster care*. Rapport fra Universitetet i Calgary, Canada.
- Tjelflaat, T. 1994. Evaluering av Catharina-senteret. I: Tjelflaat, T., og E. Marthinsen. *Evaluering av Catharina-senteret og Fosterhjemsringen* Rapport nr. 5. Trondheim: Norsk senter for barneforskning.
- Tjelflaat, T. 1996. Young persons participation in the transition process from family living to residential care. Upublisert.
- Verhellen, E. 1994. *Convention on the rights of the child. Background, motivation, strategies, main themes*. Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Øvreeide, H. 1995. *Samtaler med barn. Metodiske samtaler med barn i barnevernsituasjoner*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.